

OP ZOEK NAAR DE VERLOREN TIJD
DE GEVANGENE

A LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU
OP ZOEK NAAR DE VERLOREN TIJD

1913

Du côté de chez Swann

De kant van Swann

1918

A l'ombre des jeunes filles en fleurs

In de schaduw van meisjes in bloei

1920-1921

Le côté de Guermantes

De kant van Guermantes

1921-1922

Sodome et Gomorrhe

Sodom en Gomorra

1923

La prisonnière

De gevangene

1925

La fugitive

De voortvluchtige

1927

Le temps retrouvé

De tijd hervonden

Marcel Proust OP ZOEK
NAAR DE VERLOREN TIJD

De gevangene

Vertaald door Thérèse Cornips

2018
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Deze vertaling kwam tot stand mede dankzij een bijdrage van het
Amsterdams Fonds voor de Kunst en het Prins Bernhard Fonds.

Copyright © 1988 Editions Gallimard, Parijs

Copyright Nederlandse vertaling © 1991 en 1993 Stichting

Thérèse Cornips

Eerste druk 1991 en 1993

Zesde druk 2018

Oorspronkelijke titel *A la recherche du temps perdu. La prisonnière*

Oorspronkelijke uitgever Editions Gallimard, Parijs (eerste
uitgave 1923)

Omslagontwerp Leo Nickolls

Uitvoering omslag bij Barbara

Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven

Druk Bariet Ten Brink, Meppel

ISBN 978 94 031 2420 9

NUR 302

debezigebij.nl

Van de vroege ochtend, mijn gezicht nog naar de muur gekeerd en eer ik had gezien, boven de overgordijnen van het raam, welke tint de streep daglicht had, wist ik wat voor weer het was. De eerste straatgeluiden hadden het me verteld, al naar ze mij bereikten, getemperd en afgebogen door de vochtigheid of trillend als pijlen in het lege galmgebied van een ruime, ijzige, pure morgen; al bij het ratelen van de eerste tram had ik gehoord of het terneergedrukt werd in de regen of wegschoot naar het azuur. En misschien was aan die geluiden zelf een snellere en krachtigere emanatie vooruitgegaan, die, door mijn slaap heen gedrongen, er een sneeuw voorspellende droefheid verspreidde, of er een bepaald, bij tijden optredend klein personage zoveel zangen ter ere van de zon liet aanheffen dat het voor mij, die nog slapend begon te glimlachen, met dichte oogleden die zich erop voorbereidden te worden verblind, ten slotte een oorverdovende reveille met muziek werd. In die tijd nam ik trouwens het leven buitenshuis voornamelijk waar vanuit mijn kamer. Ik weet dat Bloch vertelde dat hij, als hij me 's avonds kwam opzoeken, een geluid van praten hoorde; aangezien mijn moeder in Combray was en hij nooit iemand op mijn kamer aantrof, concludeerde hij dat ik in mijzelf sprak. Toen hij veel later te weten kwam dat Albertine destijds bij mij woonde, en begreep dat ik haar voor iedereen verborgen had gehouden, verklaarde hij dat hij eindelijk zag om welke reden ik in die periode van mijn leven nooit wilde uitgaan. Hij vergiste zich. Het kon hem overigens geheel ten goede worden gehouden, want de werkelijkheid,

ook al is zij logisch, is niet ten volle te voorzien; wie over andermans leven enig detail verneemt dat juist is, trekt hieruit terstond conclusies die het niet zijn en ziet in het pas ontdekte feit de verklaring van dingen die er hoegenaamd niet mee in verband staan.

Wanneer ik nu bedenk dat mijn vriendin bij onze terugkeer uit Balbec in Parijs onder hetzelfde dak was komen wonen als ik, dat zij van het plan een bootreis te maken had afgezien, dat haar kamer, twintig passen van de mijne vandaan, aan het eind van de gang, het met wandtapijten behangen kabinet van mijn vader was, en dat zij iedere avond laat, voordat zij mij alleen liet, haar tong in mijn mond liet glijden als een dagelijks brood, als voedzame spijs, die het haast sacrale karakter had van alle vlees waaraan het leed dat wij erom hebben doorstaan op den duur een soort innerlijke zoetheid heeft verleend, komt mij bij vergelijking onmiddellijk voor de geest, niet de nacht die de kapitein de Borodino me toestond in de kwartieren door te brengen, met een goedgunstigheid die eigenlijk maar een voorbijgaande beklemming genas, maar die waarin mijn vader mama in het kleine bed naast het mijne liet slapen. Zozeer wil het leven, als het ons andermaal ontzetten moet uit een lijden dat onontkoombaar scheen, dit doen onder verschillende omstandigheden, zo tegenovergesteld soms dat het haast flagrante heiligschennis is om de gelijkheid vast te stellen van de bewilligde gratie!

Als Albertine van Françoise wist dat ik, in het donker van mijn kamer met de nog gesloten gordijnen, niet sliep, maakte zij onbekommerd wat lawaai bij het nemen van haar bad, in haar toiletkamer. Dan ging ik vaak, in plaats van een later uur af te wachten, naar een badkamer grenzend aan de hare, waar het aangenaam was. Eertijds gaf een theaterdirecteur honderdduizenden francs uit om met echte smaragden de troon te bezetten waarop de diva een keizerinnenrol speelde. Van de *Ballets Russes* hebben wij geleerd dat een simpel goochelen

met lichten, gericht waar het moet, net zulke kostelijke, en gevarieerde juwelen rondstrooit. Toch is zo'n al onstoffelijker versiering niet zo bekoorlijk als die de zon om acht uur 's ochtends aanbrengt in ruil voor wat wij gewend waren te zien toen wij pas om twaalfen opstonden. De vensters van onze beide badkamers waren, opdat men ons niet zien kon van buitenaf, niet glad, maar korrelig van een ouderwetse kunstmatige rijp. De zon vergeelde, verguldde die glazen mouseline opeens, en benevelde mij met herinneringen, zachtjes een vroegere jongen in mij blootlegend, alsof ik midden in de natuur tegenover goudgeel gebladerte zat waarin zelfs de aanwezigheid van een vogel niet ontbrak. Want ik hoorde Albertine onverpoosd fluiten:

*Les douleurs sont des folies,
Et qui les écoute est encore plus fou.**

Ik hield te veel van haar om niet vrolijk te glimlachen om haar slechte smaak in muziek. Dit lied was overigens de afgelopen zomer zeer in de smaak gevallen bij Mme Bontemps, die al spoedig hoorde verkondigen dat het onnozelen was, zodat zij hiervoor in de plaats, als zij gasten had, aan Albertine vroeg of zij wilde zingen:

*Une chanson d'adieu sort des sources troublées,***

dat op zijn beurt 'een afgezaagde deun van Massenet' werd 'waar het kind ons mee aan de oren maalt'.

Er ging een wolk voorbij, hij verduisterde de zon, ik zag het

* Smarten zijn dwaas/ En wie ernaar luistert is dwazer nog. Refrein van *Le Biniou*, van H. Guérin, muziek van E. Durand.

** Een afscheidslied klinkt op uit het vertroebelde bronwater. Eerste regel van de derde strofe van *Pensée d'automne*, gedicht van Armand Sylvestre, melodie van Jules Massenet. (vert.)

zedige, bebladerde gordijnglas doven en weer verkeren in een grisaille.

De schotten die onze beide toiletkamers scheidde (die van Albertine, precies eender, was een badkamer waarvan mama, aangezien zij er in het tegenoverliggende gedeelte van het appartement nog een had, nooit gebruik had gemaakt om mij de rumoerigheid ervan te besparen) waren zo dun dat wij met elkaar konden praten terwijl wij ons ieder apart wasten, een gesprek vervolgend dat alleen onderbroken werd door het geluid van water, in die intimiteit die een hotel met zijn beperktheid van huisvesting en zijn aaneengesloten kamers vaak mogelijk maakt, maar die je zo zelden hebt in Parijs.

Soms ook bleef ik liggen dromen, zo lang ik maar wilde, want het was strikt voorschrift dat niemand mijn kamer binnenkwam voordat ik had gescheld, wat door de onpraktische manier waarop de knop boven mijn bed was opgehangen zoveel tijd vergde dat ik dikwijls, moe van mijn pogingen om erbij te komen, en weltevreden dat ik alleen was, een poosje stil lag, haast weer ingeslapen. Niet dat ik mij volstrekt niets gelegen liet zijn aan Albertines verblijf bij ons. Dat zij van haar vriendinnen was gescheiden had het gunstige resultaat mijn hart te vrijwaren voor nieuwe pijn. Daardoor werd het in een rusttoestand gehouden, vrijwel in onbewogenheid, die het zou helpen genezen. Maar eigenlijk was die gerustheid die mijn vriendin mij verschafte meer verzachting van pijn dan vreugde. Niet zo dat ik er niet allerlei vreugden door kon genieten waar het te hevige verdriet mij voor had afgesloten, maar verre van ze aan Albertine te danken, die ik trouwens amper meer knap vond en bij wie ik me verveelde, van wie ik duidelijk het gevoel had niet te houden, genoot ik ze juist als Albertine niet om mij heen was. Vandaar dat ik haar, om de dag te beginnen, niet meteen liet roepen, vooral niet als het mooi weer was. Een poos lang, wetend dat hij mij gelukkiger maakte dan zij, bleef ik in een tête-à-tête met de zingende begroeter van de zon, het kleine innerlijke personage dat ik al

heb genoemd. Van degenen waaruit ons individu bestaat zijn niet de meest zichtbare het wezenlijkst voor ons. In mijn binnenste zullen er, nadat ziekte ze ten slotte een voor een heeft geveeld, twee of drie overblijven die taaier zijn dan de rest, met name een bepaalde filosoof die pas gelukkig is als hij tussen twee oeuvres, tussen twee ervaringen een gemeenschappelijk element heeft ontdekt. Maar de allerlaatste, daarvan heb ik mij wel eens afgevraagd of het niet het mannetje zou zijn van het slag waarvan de opticien van Combray er een achter zijn raam had staan om aan te geven wat voor weer het was en dat zodra de zon scheen zijn capuchon omlaag deed, die hij weer opzette als het ging regenen. Ik ken, van dat mannetje, diens egoïsme; ik mag aan een aanval van ademnood lijden die alleen door de komst van regen te verhelpen zou zijn, hij bekommert zich daar niet om, en slaat bij de eerste zo ongeduldig verwachte druppels, zijn vrolijkheid verliezend, gemelijk zijn capuchon omhoog. En ik denk wel dat daarentegen, in mijn stervensuur, als al mijn andere 'ikken' dood zullen zijn, het kleine barometrische personage zich opgelucht zal voelen mocht er terwijl ik mijn laatste ademtochten slaak een zonnestraal gaan schijnen, en zijn capuchon zal afdoen om te jubelen: 'Ha! Eindelijk mooi weer.'

Ik schelde Françoise. Ik sloeg de *Figaro* open. Ik zocht erin naar en stelde de ontstentenis vast van een artikel, althans bedoeld als zodanig, dat ik die krant had toegezonden en dat niets anders was, enigszins bijgewerkt, dan de onlangs teruggevonden bladzijden destijds in het rijtuig van dokter Percipied geschreven, al kijkend naar de klokkentorens van Martinville. Vervolgens las ik mama's brief. Zij vond het vreemd, het choqueeerde haar, dat een jong meisje in haar eentje bij mij logeerde. De eerste dag, bij ons vertrek uit Balbec, toen ze mij zo ongelukkig had meegemaakt en ongerust was omdat ze mij alleen moest laten, was mijn moeder misschien blij geweest te horen dat Albertine met ons meeging en te zien dat zij aan zij met onze koffers (de koffers waar ik de nacht in het hotel

van Balbec huilend bij had doorgebracht) die van Albertine in de boemeltrein werden geladen, smalle zwarte hutkoffers die mij de vorm van doodkisten leken te hebben en waarvan ik niet wist of ze in huis het leven of de dood zouden brengen. Maar ik had het me niet eens afgevraagd, geheel vervuld van blijdschap, in de stralende ochtend, na de angst in Balbec te moeten blijven, dat ik Albertine meenam. Maar al was mijn moeder aanvankelijk niet tegen dat plan gekant geweest (mijn vriendin lief bejegend, als een mama wier zoon ernstig gewond is geraakt en die de jonge maîtresse die hem toegewijd verpleegt dankbaar is), zij was het gaan afwijzen nu het verblijf van het meisje bij ons thuis van langere duur werd, bij ons thuis in afwezigheid van mijn ouders. Toch kan ik niet zeggen dat mijn moeder mij die afwijzing ooit heeft laten blijken. Zoals vroeger, toen zij mij niet langer mijn nervositeit, mijn luiheid durfde te verwijten, wachtte zij zich er nu angstvallig voor – iets dat ik op het moment zelf misschien niet helemaal heb ingezien, of niet heb willen inzien – tegen het meisje met wie ik mij, naar ik gezegd had, ging verloven enig voorbehoud te maken met het risico mijn leven te bezwaren, mij later minder verknocht te laten zijn aan mijn vrouw, misschien bij mij de kiem te leggen van wroeging, als zij er niet meer zijn zou, dat ik haar verdriet had gedaan door met Albertine te trouwen. Mama wekte liever de schijn dat zij instemde met een keuze waarvan ze het gevoel had mij er niet op te kunnen laten terugkomen. Maar al degenen die haar gezien hebben in die periode hebben me gezegd dat er bij haar droefheid om het verlies van haar moeder een uitdrukking kwam van voortdurende zorg. Die nadenkendheid, dat innerlijk overleg, gaven mama een verhit gevoel aan haar slapen, en zij zette constant de ramen open om af te koelen. Maar tot een besluit kon zij niet komen uit vrees mij in verkeerde zin te ‘beïnvloeden’ en wat zij voor mijn geluk hield te bederven. Zij kon zich er zelfs niet toe brengen mij te beletten dat ik Albertine voorlopig bij ons in huis liet blijven. Zij wilde zich niet strenger betonen

dan Mme Bontemps, die dit in de eerste plaats aanging en die het niet onbetamelijk vond, wat mijn moeder zeer verbaasde. In ieder geval betreurde zij het ons beiden noodgedwongen alleen te hebben gelaten door juist op dat moment naar Combray te vertrekken waar zij misschien verplicht was te blijven (en inderdaad bleef) de maanden lang waarin mijn oudtante haar dag en nacht ieder ogenblik nodig had. Alles, daarginds, werd haar vergemakkelijkt dankzij de goedheid, de toewijding van Legrandin wie geen enkele moeite te veel was, die week na week zijn terugkeer naar Parijs uitstelde, zonder mijn tante goed te kennen, louter, ten eerste, omdat zij een vriendin van zijn moeder was geweest, voorts omdat hij voelde dat de dodelijk zieke zijn zorgen waardeerde en hem niet kon missen. Snobisme is een ernstige, maar gelokaliseerde kwaal van de ziel, die er niet geheel en al door wordt aangetast. Ik onderwijl, in tegenstelling tot mama, was maar al te blij met haar afreis naar Combray, bang dat zij anders te weten was gekomen dat Albertine (wie ik niet zeggen kon het te verzwijgen) bevriend was met Mlle Vinteuil. Het zou voor mijn moeder een onoverkomelijk beletsel zijn geweest, niet alleen tegen een huwelijk waar ik overigens op haar verzoek nog niet definitief met mijn vriendin over zou spreken maar waarvan het denkbeeld hoe langer hoe ondraaglijker voor me werd, maar zelfs tegen het feit dat zij enige tijd in ons huis doorbracht. Behoudens een zo ernstige reden, die zij niet kende, was mama nu, door het dubbele effect van haar – sterkende en bevrijdende – navolging van mijn grootmoeder, bewonderaarster van George Sand, en voor wie deugd gelegen was in zielenadel, en voorts van mijn eigen verderfelijke invloed, toegeeflijk jegens vrouwen tegenover wier gedrag zij zich vroeger van haar strenge kant zou hebben laten zien, of heden ten dage zelfs als zij tot haar bourgeois kennissen uit Parijs of Combray hadden behoord, maar van wie ik de lof zong om hun groothartigheid en wie zij veel vergaf omdat ze mij graag mochten. Desondanks en zelfs afgezien van de fatsoenkwestie denk ik dat Albertine een

bron van ergernis zou zijn geweest voor mama, die uit Combray, van tante Léonie, van al haar vrouwelijke familieleden, ordelijke gewoonten had meegekregen waarvan mijn vriendin niet de flauwste notie had. Zij zou geen deur hebben dichtgedaan en zou, anderzijds, even onbekommerd door een openstaande deur binnenlopen als een hond of een kat. Haar wat lastige charme was dan ook dat zij zich in huis minder als een jong meisje gedroeg dan als een huisdier dat een vertrek inen uitgaat, dat zich overal bevindt waar je er niet op verdacht bent, en dat – voor mij was het een hele rust – met een sprong bij mij op bed kwam liggen, zich nestelde zonder zich verder te verroeren en zonder te hinderen zoals een menselijk wezen zou hebben gedaan. Niettemin, op den duur ging zij zich voegen naar mijn slaaptijden, deed geen pogingen om mijn kamer in te komen niet alleen, maar geen lawaai meer te maken voordat ik had gescheld. Het was Françoise die haar deze regels oplegde. Zij behoorde tot die dienstboden uit Combray die weten wat hun meester waard is en dat het minste dat zij kunnen doen is te zorgen dat hij ten volle krijgt wat hem huns inziens toekomt. Wanneer een onbekende gast Françoise een fooi gaf om met het keukenmeisje te delen, had de schenker zijn geldstuk nog niet overhandigd of Françoise, even rap en onopvallend als doortastend, had het keukenmeisje de wacht aangezegd, dat bedanken kwam, niet met een half woord, maar vrijuit, met nadruk, zoals Françoise haar had voorgehouden dat het moest. De pastoor van Combray was geen genie, maar ook hij wist hoe het hoorde. Onder zijn leiding had de dochter van een protestante neef van Mme Sazerat zich tot het katholicisme bekeerd en de familie was allerhoffelijkst tegen hem geweest. Er was sprake van een huwelijk met een edelman uit Méséglise. De ouders van de jongeman schreven om inlichtingen in te winnen een nogal neerbuigende brief, waarin de protestante afkomst werd misprezen. De pastoor van Combray antwoordde op dusdanige toon dat de edelman uit Méséglise in eerbiedige onderdanigheid een geheel ande-

re brief schreef, waarin hij verzocht zich, als een onschatbare gunst, met het meisje in de echt te mogen verenigen.

Er school niets bijzonders in dat Françoise mijn slaap niet liet verstoren door Albertine. Zij was doortrokken van traditie. Aan het zwijgen dat zij bewaarde of aan het besliste antwoord dat zij gaf op een initiatief om bij mij binnen te gaan of mij iets te laten vragen dat Albertine waarschijnlijk in alle onschuld had geopperd, begreep deze vol verbazing dat zij zich in een vreemde wereld bevond, met onbekende gewoonten, ingedeeld naar leefregels waarvan geen overtreden denkbaar was. Zij had hiervan in Balbec al een eerste vermoeden gekregen, maar deed, in Parijs, niet eens een poging tot verzet en wachtte iedere ochtend geduldig op mijn schelletje om geluid te durven maken.

Het onderricht dat Françoise haar gaf was overigens heilzaam voor onze oude bediende zelf doordat het van lieverlee de jammerklachten deed bedaren die zij sinds onze terugkeer uit Balbec onophoudelijk had geslaakt. Want bij het instappen in het trammetje was tot haar doorgedrongen dat zij had vergeten afscheid te nemen van de 'huisdame' van het hotel, een besnorde vrouw die het toezicht had op de verdiepingen, Françoise amper kende maar betrekkelijk beleefd tegen haar was geweest. Françoise wilde beslist rechtsomkeert maken, uitstappen, teruggaan naar het hotel, de huisdame goedendag zeggen en pas de volgende dag vertrekken. Gezond verstand en vooral mijn plotselinge afschuw van Balbec beletten mij haar ter wille te zijn, maar zij had er een ziekelijke, koortsachtige gramstorigheid van opgedaan die de verandering van lucht niet had weten te verdrijven en die aanhield in Parijs. Want volgens Françoises code zoals die in de bas-reliëfs van Saint-André-des-Champs staat afgebeeld, is een vijand dood wensen, hem ter dood brengen zelfs, niet verboden, maar is het afschuwelijk om niet te doen zoals het hoort, beleefdheid niet te beantwoorden, als een echte boerentrien geen afscheid te nemen alvorens te vertrekken, van een huisdame in een ho-

tel. Gedurende de hele reis had de steeds weer opkomende gedachte dat zij die vrouw niet goedendag was gaan zeggen Françoise een schrikbarend bloedrood naar de wangen doen stijgen. En dat zij tot Parijs toe weigerde te drinken en te eten kwam misschien doordat die gedachte haar werkelijk 'op de maag lag' (iedere maatschappelijke klasse heeft haar pathologie) meer nog dan dat het was om ons te straffen.

Van de beweegredenen die mama mij iedere dag een brief deden sturen, een brief waarin nimmer een citaat van Mme de Sévigné ontbrak, was de herinnering aan mijn grootmoeder er een. Mama schreef me: 'Mme Sazerat heeft ons een van die dejeuneetjes aangeboden waarvan zij het geheim verstaat en die, zoals je lieve grootmoeder zou hebben gezegd, met een uitspraak van Mme de Sévigné, ons uit de eenzaamheid weghalen zonder ons gezelschap te brengen.' In mijn eerste antwoorden was ik zo dom mama te schrijven: 'Aan die citaten zou je moeder je meteen herkennen.' Wat mij drie dagen later op dit briefje kwam te staan: 'Mijn lieve zoon, als het bedoeld was om mij iets over *mijn moeder* te zeggen noem je Mme de Sévigné wel zeer te onpas. Zij zou je hebben teruggeschreven zoals ze aan Mme de Grignan* deed: "Was zij dan niets van u? Ik dacht dat u familie was."'

Intussen hoorde ik mijn vriendin haar kamer uitkomen of weer binnengaan. Ik schelde want het was het uur waarop Andrée met de chauffeur, Morels vriend, afgestaan door de Verdurins, Albertine zou komen ophalen. Ik had met de laatste gesproken over de vage mogelijkheid van een huwelijk tussen ons; maar ik had het nooit formeel gedaan; zijzelf had, uit kiesheid, toen ik gezegd had: 'ik weet het niet, maar het zou misschien kunnen', met een melancholieke glimlach haar hoofd geschud en gezegd: 'welnee, dat kan niet', wat betekende: 'ik ben te arm'. En zo, hoewel ik zei: 'het staat

* Dochter van Mme de Sévigné. (Zie *Correspondance*, Bibliothèque de la Pléiade, deel II, p. 212.)

helemaal te bezien' als het over toekomstplannen ging, deed ik voor het moment alles om haar afleiding te bezorgen, haar het leven te veraangenamen, misschien ook met de onbewuste bedoeling haar daardoor naar een huwelijk met mij te laten verlangen. Zij lachte zelf om al die luxe. 'Andrées moeder zou ogen opzetten als ze zag dat ik een rijke dame zoals zij ben geworden, wat zij noemt een dame die "paarden, rijtuigen en schilderijen" heeft. Wat, heb ik u nooit verteld dat ze dat zei? O, 't is een typ! Het verbaast me alleen dat ze schilderijen tot de waardigheid van paarden en rijtuigen verheft.'

Want zoals nog zal blijken had Albertine zich, ondanks domme spreekgewoonten die ze had overgehouden, opmerkelijk ontwikkeld, wat mij volslagen om het even was, aangezien de verstandelijke gaven van een vrouw mij altijd zo weinig geïnteresseerd hebben dat als ik er bij deze of gene aandacht aan heb geschonken het pure beleefdheid is geweest. Alleen het merkwaardige genie van Céleste had me misschien aangestaan. Mijns ondanks moest ik even glimlachen wanneer zij me bijvoorbeeld, de gelegenheid te baat nemend als ze hoorde dat Albertine er niet was, aansprak met de woorden: 'Goddelijk wezen uit de hemel, neergevlid op een bed!' Ik zei: 'Toe, Céleste, waarom "goddelijk wezen uit de hemel"?' - 'O, als u denkt dat u iets heeft van degenen die over onze vuige aarde ronddolen heeft u het mis!' - 'Maar waarom "neergevlid op een bed"? U ziet toch dat ik lig.' - 'U ligt nooit. Zie je ooit iemand zo liggen? U is hier komen neerstrijken. In uw pyjama op dit moment, helemaal wit, en zoals u uw hals beweegt, ziet u eruit als een duif.'

Albertine drukte zich, ook als het onnozele zaken betrof, heel anders uit dan het jonge meisje dat zij nog maar een paar jaar geleden was, in Balbec. Zij kon zelfs naar aanleiding van een politieke gebeurtenis die ze afkeurde verklaren: 'Ik vind dat formidabel', en ik weet niet of ze niet rond die tijd leerde zeggen, om te kennen te geven dat ze een boek slecht ge-

schreven vond: ‘Het is interessant, maar het is wel *beestachtig* geschreven.’

Het verbod om voordat ik had gescheld bij mij binnen te komen vermaakte haar zeer. Doordat zij onze familiegewoonte om te citeren had overgenomen, en daartoe voor zichzelf aanhaalde uit stukken waarin ze op het pensioonaat had gespeeld en waarvan ik gezegd had te houden, vergeleek ze mij altijd met Assuèrus:

*Et la mort est le prix de tout audacieux
Qui sans être appelé se présente à ses yeux.*

*Rien ne met à l’abri de cet ordre fatal,
Ni le rang, ni le sexe, et le crime est égal.*

*Moi-même...
Je suis à cette loi comme une autre soumise,
Et sans le prévenir il faut pour lui parler
Qu’il me cherche ou du moins qu’il me fasse appeler.**

Uiterlijk was zij ook veranderd. Haar langwerpige blauwe ogen – meer versmald – hadden niet dezelfde vorm behouden; ze hadden dezelfde kleur, maar leken in een vloeibare staat te zijn overgegaan. Zodat het, wanneer zij ze sloot, net was zoals wanneer iemand je met gordijnen belet de zee te zien. Het is zeker dat deel van haarzelf dat me iedere nacht als ik haar alleen liet het meest bijbleef. Want bijvoorbeeld iedere ochtend, daarentegen, was het kroezen van haar haar lange tijd

*Racine, *Esther*, 1e bedrijf, scène 111: ‘En de dood is het loon van iedere vermetele/ Die zich zonder te zijn geroepen aan zijn ogen vertoont./ Niets vrijwaart voor dit onverbiddelijke bevel,/ Noch rang, noch geslacht, en het vergrijp is gelijk./ Ikzelf.../ Ik ben aan die wet als een ander onderworpen,/ En zonder hem te verwittigen moet, wil ik hem spreken,/ hij mij opzoeken of althans mij laten halen.’ (vert.)

dezelfde verrassing voor me, als iets nieuws, dat ik nog nooit had gezien. En toch, wat is er mooier, boven de glimlachende blik van een meisje, dan die gekrulde krans zwarte viooltjes? De glimlach is meer een aanbod van vriendschap; maar de geglansde kringelingen van het bloemende haar, meer verwant aan het naakt waarvan ze een transpositie in golfjes lijken, vangen meer de begeerte.

Amper in mijn kamer, sprong ze op het bed en omschreef somtijds mijn soort intelligentie, zwoer in oprechte geestdrift dat zij liever dood zou zijn dan bij mij weg te gaan: dat was op de dagen dat ik mij geschoren had alvorens haar te laten komen. Zij behoorde tot die vrouwen die de reden waarom zij iets voelen niet weten te onderscheiden. Het genoeg dat hun een frisse huid verschaft verklaren zij uit de spirituele eigenschappen van degene die het vooruitzicht lijkt te bieden op hun toekomstgeluk, dat overigens weer kan afnemen en minder nodig kan worden naarmate men zijn baard laat staan.

Ik vroeg haar waar ze van plan was heen te gaan. 'Ik geloof dat Andrée me mee wil nemen naar de Buttes-Chaumont, waar ik nog nooit ben geweest.' Het was mij natuurlijk niet mogelijk om tussen zoveel andere uitspraken te voorzien of hieronder een leugen schuilging. Ik had er overigens vertrouwen in dat Andrée mij alle plekken noemde waar zij met Albertine kwam. In Balbec, toen ik me al te wars voelde van Albertine, was ik van plan geweest om valselijk tegen Andrée te zeggen: 'M'n lieve Andrée, had ik u maar eerder teruggezien! Dan had ik ú liefgehad. Maar nu heb ik mijn hart elders verpand. Toch kunnen wij elkaar wel vaak ontmoeten, want mijn liefde voor een ander berokkent me grote narigheden en u kunt me helpen om me eroverheen te zetten.' Welnu, diezelfde onwaarachtige woorden waren na drie weken tussentijd waar geworden. Wellicht had Andrée in Parijs gedacht dat het inderdaad een leugen was en dat ik haar liefhad, zoals zij in Balbec zou hebben gedacht. Want de waarheid verandert zo voor ons dat anderen er moeilijk uit wijs kunnen worden.

En omdat ik wist dat zij me alles zou vertellen wat ze deden, Albertine en zij, had ik haar gevraagd en had zij erin toegestemd haar vrijwel iedere dag te komen afhalen. Zo zou ik onbezorgd thuis kunnen blijven. En dit gezag van Andrée als lid van het stel meisjes gaf mij het vertrouwen dat zij alles wat ik wilde van Albertine gedaan zou krijgen. Werkelijk, ik had haar nu in alle oprechtheid kunnen zeggen dat zij in staat zou zijn mij tot rust te brengen.

Een andere aanleiding tot mijn keuze van Andrée (die in Parijs bleek te zijn aangezien ze haar voornemen om weer naar Balbec te gaan had laten varen) als begeleidster van mijn vriendin, was dat Albertine mij vertelde over de genegenheid die haar vriendin in Balbec voor mij had gevoeld, in een periode waarin ik juist bang was haar te vervelen; en als ik het destijds had geweten was het misschien Andrée geweest die ik had liefgehad. ‘Wat, wist u dat niet?’ zei Albertine. ‘Wij hebben er wel gekheid over gemaakt onder elkaar. Trouwens, merkte u niet dat ze uw manier van praten, van redeneren was gaan overnemen? Vooral als ze net bij u vandaan kwam viel het op. Ze hoefde niet te zeggen dat ze u had ontmoet. Als ze verscheen, wanneer ze bij u vandaan kwam, zag je het op het eerste gezicht. We keken elkaar aan en lachten. Ze was net als een kolenboer die niet wil weten dat hij kolenboer is, en hij ziet pikzwart. Een molenaar hoeft niet te zeggen dat hij molenaar is, je ziet dat hij onder het meel zit, de plek van de zakken die hij heeft gedragen zit er nog. Met Andrée was het hetzelfde, ze draaide met haar wenkbrauwen net als u, en met haar lange hals, enfin u hebt geen idee. Als ik een boek pak dat in uw kamer heeft gelegen, al lees ik het buiten, toch weet je dat het bij u vandaan komt doordat er iets blijft hangen van die vieze rookpoeder van u. Het is een nietsje, u hebt geen idee, maar het is een nietsje, eigenlijk, dat wel lief is. Altijd als iemand aardig over u had gesproken, veel met u op leek te hebben, was Andrée in de wolken.’

Desniettemin, om te voorkomen dat er iets beraamd werd

buiten mijn weten, adviseerde ik de Buttes-Chaumont die dag te laten varen en liever naar Saint-Cloud of ergens anders heen te gaan.

Het was beslist niet, wist ik, omdat ik Albertine ook maar in het minst liefhad. Liefde is misschien louter een zich voortplanten van die woelingen waarin, ten gevolge van een emotie, de ziel omdobbert. Sommige hadden mijn hele ziel in beroering gebracht toen Albertine in Balbec over Mlle Vinteuil had gesproken, maar die waren nu tot bedaren gekomen. Ik had Albertine niet meer lief, want er was geen spoor meer over van de pijn, nu genezen, die ik in de tram, in Balbec, gevoeld had, horend hoe Albertines jongemeisjesjaren waren geweest, met bezoekjes misschien aan Montjouvain. Aan dat alles had ik al te lang gedacht, het was genezen. Maar bij tijden deed een bepaalde manier van spreken van Albertine mij veronderstellen – ik weet niet waarom – dat zij in haar nog zo korte leven vele complimenten, vele liefdesverklaringen moest hebben gekregen, en wel met plezier, zeg maar met wellust. Zo zei ze naar aanleiding van wat dan ook: ‘O ja! Is het heus?’ Had zij, zoals Odette, gezegd: ‘Is dat heus waar, die grote leugen?’ dan had ik mij er zeker niet om bekreund, want alleen al het absurde van die formulering duidde op de stupide oppervlakkigheid van het vrouwelijk brein. Maar haar vragende gezicht: ‘Is het heus?’ maakte, enerzijds, de wonderlijke indruk van een wezen dat zich niet zelf rekenschap van de dingen kan geven, dat op jouw getuigenis een beroep doet, als bezat zij niet dezelfde vermogens als jij (je zei tegen haar: ‘Wij zijn nu een uur onderweg’, of ‘Het regent’, en zij vroeg: ‘Is het heus?’). Anderzijds, helaas, was dat onvermogen om zich zelf rekenschap te geven van uiterlijke verschijnselen vermoedelijk niet de werkelijke oorzaak van ‘O ja? Is het heus?’ Het leek veeleer of die woorden, vanaf haar vroegtijdige huwbaarheid, het antwoord waren geweest op iets als: ‘Weet u dat ik nog nooit iemand zo knap heb gevonden als u’, ‘Weet u dat ik smoorverliefd op u ben, dat ik in een vreselijke staat van

opwinding verkeer', plechtige verklaringen waarop, met een koket instemmende bescheidenheid, dat 'O ja? Heus waar?' volgde, dat Albertine bij mij alleen nog van pas kwam om met een vraag te antwoorden op een verklaring als: 'U hebt meer dan een uur gedut.' – 'Is het heus?'

Zonder mij ook maar in het minst verliefd te voelen op Albertine, en zonder de momenten die wij samen doorbrachten onder de noemer genoegens te laten vallen, bleven mijn gedachten in beslag genomen door de besteding van haar tijd; weliswaar was ik, om er zeker van te zijn dat zij die en die persoon niet meer kon ontmoeten, Balbec ontvlucht, zo bang geworden dat zij al lachend, misschien al lachend om mij, het kwaad met haar bedreef dat ik het listiglijk had gewaagd om in een klap, door mijn vertrek, al haar verkeerde relaties af te kappen. En Albertines passiviteit was zo sterk, haar vermogen om te vergeten en zich te onderwerpen zo groot, dat die relaties inderdaad waren verbroken en de fobie die mij kwelde genezen. Maar die kan evenveel vormen aannemen als het ongewisse kwaad dat er het voorwerp van is. Zolang mijn jaloezie niet in nieuwe schepsels gestalte kreeg had ik na mijn voorbijge ellenden een rustperiode gehad. Maar een chronische kwaal komt de minste aanleiding van pas om weer op te treden, zoals trouwens de ontaarde neigingen van het wezen dat de oorzaak is van die jaloezie de minste gelegenheid van pas kan komen om zich weer (na een tussenpoos van kuisheid) te doen gelden met andere wezens. Ik had Albertine van haar medeplichtigen weten te scheiden en daardoor mijn waanideeën kunnen uitbannen; ook al kon je haar de personen laten vergeten, haar gehechtheden van korte duur maken, haar lusten waren eveneens chronisch en wachtten misschien alleen maar op een gelegenheid om de vrije loop te krijgen. En Parijs verschaft die evengoed als Balbec.

In welke stad het ook zijn zou, zij hoefde niet te zoeken, want het kwaad stak niet alleen in Albertine, maar ook in anderen wie iedere kans op genot welkom is. Een blik van de een,

terstond door de ander begrepen, brengt de twee hongerigen tot elkaar. En voor een handige vrouw is het gemakkelijk om te doen alsof zij niets ziet, om dan vijf minuten later naar de persoon die het begrepen heeft en in een zijstraat wacht toe te gaan en met een enkel woord een afspraak te maken. Wie komt het ooit te weten? En het was zo simpel voor Albertine om tegen mij te zeggen, opdat het voort kon gaan, dat zij een bepaalde omgeving van Parijs die haar was bevallen nog eens wenste te zien. Zij hoefde dan ook maar te laat thuis te komen, haar uitstapje hoefde maar onverklaarbaar lang te hebben geduurd, alhoewel misschien heel gemakkelijk te verklaren zonder er een reden van zinnelijke aard bij te halen, of mijn kwaal trad weer op, ditmaal samenhangend met beelden die niet uit Balbec stamden, en die ik zoals de vorige zou proberen teniet te doen, alsof het tenietdoen van een voorbijgaande oorzaak dat van een aangeboren kwaal kon meebrengen. Ik gaf mij er geen rekenschap van dat ik met een dergelijk tenietdoen waarbij ik tot helper had, in Albertine, haar eigenschap om het jongste voorwerp van haar liefde af te wisselen, haar vermogen het te vergeten, bijna te gaan haten, deze of gene van die onbekende wezens met wie zij achtereenvolgens haar genoegen had gezocht wel eens diep leed berokkende, en dat ik het zinloos berokkende, want zij zouden wel in de steek gelaten, maar vervangen worden, en er zou, evenwijdig aan de weg afgebakend door zovele verstotingen die zij lichtvaardig zou plegen, voor mij een andere blijven doorlopen, meedogenloos, amper onderbroken door wel zeer korte momenten van respijt; zodat mijn lijdensweg, als ik had nagedacht, alleen een eind kon nemen met Albertine of met mij. Zelfs in de begintijd van onze komst naar Parijs, niet tevreden met de inlichtingen die Andrée en de chauffeur me hadden gegeven over de tochtjes die zij met mijn vriendin maakten, had ik gevoeld dat de omgeving van Parijs even ondraaglijk was als die van Balbec en was ik een paar dagen met Albertine op reis gegaan. Maar overal was er dezelfde onzekerheid over wat zij

deed, waren de mogelijkheden dat het het kwade was even talrijk, was het nog moeilijker om haar in het oog te houden, zodat ik met haar naar Parijs was teruggekeerd. In feite had ik, toen ik uit Balbec wegging, gedacht uit Gomorra weg te gaan, Albertine daarvandaan te slepen; helaas was Gomorra verstrooid naar alle uithoeken van de wereld. En half door mijn jaloezie, half uit onbekendheid met die geneugten (wat zeer weinig voorkomt) had ik zonder het te weten dit verstopperdje spelen ingesteld waarbij Albertine mij altijd zou ontsnappen.

Ik ondervroeg haar zonder omwegen: ‘Ach, wat ik zeggen wou, Albertine, verbeeld ik het me, hebt u me niet eens verteld dat u Gilberte Swann kende?’ – ‘Ja, dat wil zeggen, ze heeft met me gesproken op de cursus, want zij had de dictaten Franse Geschiedenis, ze was zelfs erg aardig, ze heeft ze me geleend, en ik heb ze haar teruggegeven zodra ik haar zag.’ – ‘Is zij van het slag vrouwen waar ik niet van houd?’ – ‘O, helemaal niet, helemaal het tegendeel.’

Maar, liever dan mij over te geven aan dit soort vraaggesprekken, wijdde ik aan het verzinnen van Albertines uitstapjes vaak de krachten die ik niet gebruikte om ze te ondernemen, en sprak tegen mijn vriendin met die geestdrift die bij onuitgevoerde plannen intact blijft. Ik gaf zo’n verlangen te kennen om een bepaald raam van de Sainte-Chapelle nog eens te gaan bekijken, en zo’n spijt dat ik het niet met haar alleen kon doen, dat ze vol tederheid tegen me zei: ‘Maar lieve jongen, aangezien u het zo graag lijkt te willen, zet even door, ga met ons mee. We wachten net zo lang als u maar wilt, totdat u klaar bent. Trouwens, als u het gezelliger vindt om met mij alleen te zijn, hoef ik Andrée maar terug naar huis te sturen, ze komt wel een andere keer.’ Maar zulke verzoeken om uit te gaan droegen juist bij tot de gerustheid die me in staat stelde thuis te blijven.

Ik dacht er niet aan dat de apathie die het inhield om de zorg voor het kalmeren van mijn onrust zo op Andrée of op de chauffeur af te wentelen door aan hen de zorg om Alberti-

ne in het oog te houden over te laten, bij mij al die creatieve impulsen van het verstand, al die ingevingen van de wil die helpen om te doorzien, te beletten wat iemand van plan is, liet verslappen, lamlegde. Het was des te riskanter doordat de wereld van het mogelijke van nature altijd meer voor mij open heeft gestaan dan die van reële gebeurlijkheden. Het helpt je de ziel te leren kennen, maar je laat je misleiden door individuen. Mijn jaloezie ontstond door fantasiebeelden, om een hartzeer, niet op grond van een waarschijnlijkheid. Evenwel, er kan in het leven van mensen en van volkeren (en het zou in het mijne eens gebeuren) een moment komen waarop men het van node heeft over een inwendige politiecommissaris te beschikken, een diplomaat met een heldere kijk, een hoofd-rechercheur, die in plaats van te mijmeren over mogelijkheden wijd en zijd in de ruimte besloten, zuiver redeneert en bij zichzelf zegt: 'Als Duitsland dit verklaart, betekent het dat het een bepaald ander iets wil doen, niet iets anders in het vage, maar heel precies dit of dat waarmee misschien al een begin is gemaakt.' – 'Als die en die persoon op de vlucht is, dan niet naar doel a, b of d, maar naar doel c, en de plek waar wij nasporing moeten doen is enz.' Helaas was dat vermogen bij mij niet erg ontwikkeld, ik liet het afstompen, zijn kracht verliezen, verdwijnen door eraan gewend te raken dat ik rustig was zodra anderen voor mij het toezicht op zich namen. Wat betreft de reden van die behoefte, die zou ik Albertine ongaarne hebben genoemd. Ik zei tegen haar dat de dokter mij bedrust voorschreef. Dat was niet waar. En was het wel zo geweest, dan hadden zijn voorschriften mij niet kunnen verhinderen mijn vriendin te vergezellen. Ik vroeg haar of zij het goed vond dat ik niet met haar en Andrée meeging. Ik noem maar een van de redenen, en wel een verstandelijke reden. Zodra ik met Albertine uit was hoefde zij maar even uit mijn ogen te zijn of ik werd ongerust, ik stelde mij voor dat zij misschien met iemand gesproken of alleen gekeken had naar iemand. Als zij niet in een opperbeste stemming was dacht ik

dat ik haar een plannetje had laten mislopen of uitstellen. De werkelijkheid is altijd maar een uitgangspunt naar een onbekendheid waar wij niet erg ver in kunnen doordringen. Het is beter niets te weten, zo min mogelijk te denken, jaloezie niet van het geringste concrete detail te voorzien. Jammer genoeg brengt bij ontstentenis van een uiterlijk leven, ook een innerlijk leven gebeurtenissen met zich mee; bij ontstentenis van Albertines tochtjes voorzagen de wederwaardigheden ontmoet in mijn solitaire overdenkingen mij soms van die kleine brokstukken werkelijkheid die, op de wijze van een magneet, iets van het onbekende naar zich toe trekken dat, vanaf dat moment, pijnlijk wordt. Ook al leef je onder het equivalent van een duikerklok, gedachteassociaties, herinneringen blijven in het spel.

Maar zulke inwendige schokken deden zich niet meteen voor; Albertine was nauwelijks voor haar tochtje vertrokken of ik kwam, al was het maar voor enkele ogenblikken, tot leven door de inspirerende adem van het alleen zijn. Ik nam mijn aandeel in de genoegens van de beginnende dag; mijn eigenmachtig verlangen – de vage, puur van mij uitgaande opwelling – om ze te genieten zou ze op zichzelf niet binnen mijn bereik hebben kunnen brengen als niet ook het bijzondere weer op dat moment, behalve dat het er vroegere beelden van opriep, getuigd had van hun huidige realiteit, rechtstreeks toegankelijk voor alle mensen die niet door een accidentele en bijgevolg te verwaarlozen omstandigheid gedwongen waren thuis te blijven. Op sommige mooie dagen was het zo koud, stond je in zo'n onbelemmerde verbinding met de straat dat het leek of de muren van het huis uit hun voegen waren gerukt, en telkens als de tram voorbijreed galmde zijn bel na zoals een zilveren mes doen zou dat tegen een glazen huis slaat. Maar vooral in mijzelf hoorde ik verrukt een nieuwe toon opklinken van de innerlijke viool. Zijn snaren worden aangespannen of losgedraaid door een simpel verschil van temperatuur, van het licht buiten. In ons